Liszt-dalok

Liszt Ferenc hatalmas és ezerszínű életművének ma legkevésbé ismert és legkevésbé elismert részét a dalok jelentik. Pedig nem perifériku s műfajról van szó, hiszen változó intenzitással bár, de Liszt zeneszerzői érdeklődését egész életén át végigkísérték a dalok. Erős önkritikája ezeket a műveket sem kímélte: noha összesen több mint nyolcvanat komponált, ez a szám a különböző változatokkal együtt a százhúszat is meghaladja, nem egy dalát négy verzióban is elkészítette, egyik közülük éppen a koncerten is hallható, *Der du von dem Himmel bist* kezdetű.
Tudható, hogy Liszt már tizenéves korában 1825 körül írt dalokat – a romantikus *Lied* műfaj atyja, Franz Schubert még élt –, ezek a művek azonban elvesztek. Az 1830-as években majdnem félszáz zongora-átiratot készített a fiatalon elhunyt bécsi szerző dalaiból, amelyek az évtized végén nyomtatásban is megjelentek. Úgy tűnik azonban, egyre kevésbé kezdték érdekelni az átiratok, és egyre jobban a saját dalok; az elsőt, amelynek kottáját is ismerjük, 1839-ben komponálta. Első dalai négy évvel később jelentek meg nyomtatásban, ekkor már ünnepelt zongoravirtuózként járta Európát. Ő maga 1842-től kezdett el intenzívebben foglalkozni a műfajjal, érdekes, de jellemző módon külön utat járva: nem követve a Lied hagyományát, a Schubert és Schumann dalaira jellemző nemes egyszerűség elvét. Az ő habitusához ebben az időben – ez a virtuóz éveknek is nevezett korszaka – sokkal inkább a költemények érzelmi világának szélsőséges, extrovertált kifejezése állt közel. Amikor például egy zenetörténész összevetette a Goethe Faustjából származó Thulei király balladája (*Es war ein König in Thule*) Zelter-, Schumann-, Berlioz-, Gounod- és Liszt-féle megzenésítését, egyértelműen megmutatkozott, hogy Liszt olvasata vonultatja fel a legtöbb árnyalatot, érezhetően arra törekedve, hogy minél több oldalról mutassa be a főszereplő lelkiállapotát, hűség és halál versben felvetett, érzelmileg összetett kérdését. Liszt mint zeneszerző hihetetlen hosszú utat járt be életének több mint hét évtizede alatt, így a dalokhoz fűződő viszonya is átalakult az évek során. Ahogyan a virtuóz évek után fokozatosan letisztult stílusa, úgy egyszerűsödtek dalai is, elsősorban a zongoraszólamaik – ez megfigyelhető a dalok első és esetenként sok évvel későbbi változataik között.
Daltermésének legnagyobb része 1840 és 1860 között keletkezett, vagyis nagyjából addig az időpontig, amikor a vallás és az egyházi témák felé fordult. Ebben a két évtizedben elegendő dal, dalváltozat született ahhoz, hogy kötetbeli megjelentetésükön gondolkozzon. Egy 1859-es levelében, az Összegyűjtött dalok tervéről írva említi, hogy annál is inkább időszerű volna a kiadvány, mert egyes párizsi szalonokban két dalát is Schubertének hitték. Bő évtized kihagyás után 1871-ben veszi fel a dalok fonalát, de életének hátralevő tizenöt évében már csak elvétve fordul a műfaj felé. Érdekes azonban, hogy utolsó befejezett kompozíciója is éppen egy dalhoz fűződik: halála előtt nem sokkal vette elő egyik 1844-ben, vagyis negyvenkét(!) évvel korábban írt kompozícióját (a műsorban nem szerepel), és írta át a zongorakíséretet zenekarra. Uhland verse egy idős harcosról szól, aki ősei sírjához tér vissza meghalni…
És ha már az ősöknél tartunk – Lisztnél különösen bonyolult a kérdés. Igazi multikulturális környezetbe született bele éppen kétszáztíz éve, a Magyar Királyság területén, az Osztrák Császársághoz közeli határvidéken. Édesanyja egy osztrák pék lánya volt, apja pedig az Esterházy-uradalom juhászati számadójaként dolgozott, felelt a rá bízott jószágállományért; ő volt az, aki dunai sváb, szláv, német és magyar felmenőkkel a háta mögött a List vezetéknevet magyaros írásmódra változtatta. Ez a sokszínűség, nyitottság jellemezte Liszt Ferencet is egész pályafutása alatt; igazi világpolgárként élte életét, rengeteget utazott, Európa szinte minden szegletében otthon érezte magát, járt a Balkánon, Isztambulban és az Orosz Birodalom számos városában. Kilencévesen került a burgenlandi mezővárosból, Doborjánból Bécsbe, nagyhírű tanárok keze közé, ezt követően már csak tizenkét éves korában, mindössze egy hónap erejéig tért vissza családjával magyar földre. Tizenhat esztendősen, apja halála után költözött édesanyjával együtt Párizsba, ahol – talán az elmaradt gyerekkori tanulmányokat pótlandó – rengeteget olvasott, falta az irodalmat, franciául és németül. Az irodalom áthatotta életét és életművét, annyira, hogy még tisztán hangszeres művei is tobzódnak az irodalmi vonatkozásokban. Bár német volt az anyanyelve, ráadásul az 1850-es években Goethe városában, Weimarban élt, különös módon éppen német nyelvű dalait érte a legtöbb kritika a rossz prozódia miatt. Előfordult, hogy a szöveg és a zene, a dallam és a rá éneklendő szó hangsúlyai nem

illeszkedtek – ezekre a kompozíciós hibákra ismerősei figyelmezették Lisztet. Dalainak többségét Goethe és Heine verseire írta, ezek közül kerültek ki a legsikeresebbek is, ilyen a koncert nyitószámaként hallható *Im Rhein, im schönen Strome*, az *Über allen Gipfeln ist Ruh*, valamint a *Vergiftet sind meine Lieder* kezdetűek. Művei között tizenhárom francia nyelvű dalt találunk, valamint öt olaszt. Rajongott Itáliáért, az Örök városért, 1861-től élt is ott, a Zarándokévek zongorasorozat legtöbb kompozíciója is olasz vonatkozású, de ide tartozik a nagyszabású Dante-szimfónia is. (Viszont csak véletlen, hogy első fennmaradt dala is épp olasz versre íródott.) Az 1830-as években a férjét őérte elhagyó, de attól soha el nem váló Marie d'Agoult grófnővel járta be Itáliát, és ismerkedett meg a nyelvvel, de nem beszélte jól, ebben Cristina Belgiojoso hercegnő segítségére szorult. Ő volt az a forradalmi eszméket hirdető olasz arisztokrata, aki – miután Párizsba menekült – helyt adott szalonjában Liszt és Thalberg híres zongora-párbajának. Tőle származik a mondás, miszerint „Thalberg a legjobb zongorista, de Liszt csak egy van". A három Petrarca-szonett ma inkább mint a zongorarepertoár állandó darabja ismert, de azokat Liszt előbb írta meg dal formájában, és csak aztán fogalmazta át zongorára, a Zarándokévek gyűjtemény Második év – Itália című kötetébe. Később többször átdolgozta a dalokat és a zongoraműveket egyaránt, így a különböző műalakok, műváltozatok egyre távolabb kerültek egymástól.

Csak érdekességként, alkalmi kitekintésnek számít Liszt egy-egy angol és orosz nyelvű dala Tolsztoj, illetve Tennyson verseire. Ami a magyar vers-megzenésítéseket illeti, már izgalmasabb a helyzet: Liszt gyermekkorában nem tanult magyarul, felnőttfejjel pedig nagy bánatára már nem tudta elsajátítani. Mindössze három magyar nyelvű daláról tudunk: egyik a Honderű újságot szerkesztő Petrichevich Horváth Lázár szövegére 1847-ben készült Isten veled, másik A magyarok istene című Petőfi-versre írt, kórust is foglalkoztató dal 1881-ből, harmadik pedig a két évvel későbbi, az Operaház megnyitására komponált Magyar Király-dal. (A Jókai versére írt A holt költő szerelme csak azért nem sorolható ide, mert műfaja melodráma, vagyis a zongora nem éneket kísér, hanem szavalatot.) Liszt a hazafiságát zongoraműveiben, például a Magyar rapszódiák és a Magyar történelmi arcképek sorozatban fogalmazta meg, de életművét át- meg átszövik magyaros motívumok. Nikolaus Lenau *A három cigány* című verse azonban szinte kínálta számára a lehetőséget, hogy a Magyar rapszódiák stílusát, jellegzetes hangvételét e tipikusan kelet-európai életkép nagyszabású megzenésítésében is érvényesítse.